

Љубодраг Димић, Никола Жутић.
Алојзије Степинац: држава, црква, надбискуп: (1934–1941).
Београд: Филип Вишњић, Нови Сад: Арт принт, 2017, 451.

У историографији некадашње југословенске државе, а потом у српској и хрватској историографији не постоји готово ниједна личност слична надбискупу, односно кардиналу Алојзију Степинцу о којој ће се, зависно од тога ко о њему пише, прочитати потпуно опречни ставови. О овој „радо обрађиваној теми како у академским, тако и у неакадемским круговима“ од деведесетих година објављено је више од стотину наслова (књига и чланака) претежно хрватске провенијенције. Томе треба додати и дела настала у осталим државама на простору бивше Југославије, али и у оним ван тих оквира.¹ Највећи број ових радова бавио се раздобљем Другог светског рата. Постојећи распон интерпретација деловања Алојзија Степинца креће се од (више или мање оштре) осуде његове политике током рата као особе која је или мирно посматрала геноцидну политику усташа или пак у њој активно учествовала, до величања и слављења његовог хероизма и хумано-

---

1 Овде наводимо само мањи део литературе која се директно односи на А. Степинца (списак литературе који покрива посредно његову делатност је много обимнији): Anthony Henry O'Brien, *Archbishop Stepinac, the man and his case*, (The Standard, 1947); R. Pattee, *The Case of Cardinal Stepinac*, (Mihvaukee, 1953); T. Dragoun, *Le dossier du Cardinal Stepinac*, (Paris, 1958); A. Benigar, *Alojzije Stepinac. Hrvatski cardinal*, (Rim, 1974); D. Baton, *Mladi Stepinac. Pisma zaručnici*, (Rim, 1975); *Stepinac mu je ime*, ur. Vinko Nikolić, vol. 1, (München, 1978), (više izdanja); Branimir Stanojević, *Alojzije Stepinac: zločinac ili svetac: (Dokumenti o izdaji i zločinu)*, (Beograd, 1985); Ivan Cvitković, *Ko je bio Alojzije Stepinac [Who was Alojzije Stepinac?]*, (Sarajevo, 1986); Stella Alexander, *The Triple Myth: A Life of Archbishop Alojzije Stepinac*, (East European Monographs, 1987); Ivan Mužić, *Pavelić i Stepinac*, (Split: Logos, 1991); Šimun Šito Ćorić, „II. A Brief Biography“. *Cardinal Alojzije Stepinac – Basic Facts about His Person and Work*, (Zagreb, Croatia: Croatian Information Centre, 1998); Ljubica Štefan, *Stepinac i Židovi*, (Zagreb: Croatiaprojekt, 1998); L. Znidarčić, *Alojzije Stepinac, O stotoj godišnjici rođenja*, (Zagreb: Matica hrvatska, 1998); Marco Aurelio Rivelli, *L'arcivescovo del genocidio: Monsignor Stepinac, il Vaticano e la dittatura ustascia in Croazia, 1941–1945*, (Milano: Kaos, 1999); Марко Аурелио Ривели, *Надбискуп геноцида: Монсињор Степинац, Ватикан и усташка диктатура у Хрватској 1941–1945*, (Никшић: Јасен, 1999); Ivan Mužić, *Katolička crkva, Stepinac i Pavelić*, (Split: Marjan Tisak, 2003); Mladen Genc, *Stepinac – zatvorski dosje*, (Mini-Print-Logo, 2005); Ivan Gabelica, *Blaženi Alojzije Stepinac i hrvatska država*, (Zagreb: Ivan Gabelica, 2007); *Kardinal Stepinac – svjedok Istine. Zbornik radova s međunarodnoga simpozija*, ur. Željko Tanjić, (Zagreb, 19. rujna 2008); Zvonimir Gavranović, *In Search of Cardinal Stepinac. A Complete Biography (Traganje za kardinalom Stepincom. Potpuna biografija)*, (Zagreb: Glas Koncila, 2011); Gordon Akrap, *Kardinal Stepinac u dokumentima Gestapa i OZN-e*, (Zagreb, 2016); Robin Harris, *Stepinac. His life and times*, (Leominster: Gracewing, 2016); Juraj Batelja, *Komunistički progon i mučeništvo blaženoga Alojzija Stepinca*, (Postulatura blaženoga Alojzija Stepinca, 2017); Ivan Mužić, *Stepinac i slobodno zidarstvo*, (Split: Matica hrvatska, 2018); Predrag Ilić, *Stepinac i Holokaust u NDH*, (Beograd: Albatros plus, 2018); Juraj Batelja, *Bl. Alojzije Stepinac – spašavanje Židova i Srba u II. svjetskom ratu*, (Postulatura blaženoga Alojzija Stepinca, 2019) и др.

сти у времену ратних страхота. Историја развоја историографије о надбискупу/кардиналу Алојзију Степинцу посебна је тема која заслужује пажњу и можда је најбољи пример како се историографија мењала и прилагођавала промени политичких прилика и околности. Такође и како је током седамдесет година од Другог светског рата креирано сећање на ову личност у оквирима југословенске државе, Римокатоличке цркве, усташке емиграције, а од осамдесетих година 20. века у хрватској и српској историографији.

На трагу својих претходних самосталних или заједничких дела,² допуњена новим истраживањима и рецентном литературом, у тренуцима рада Комисије за истраживање лика и дела надбискупа Алојзија Степинца, чији су придружени чланови као експерти и професор Љубодраг Димић и др Никола Жутић, појавила се монографија под горњим насловом. Део текста из ове студије коришћен је 17–18. октобра 2016. на првом састанку Мешовите комисије Хрватске бискупске конференције и Српске православне цркве, чији је задатак био да заједнички накнадно сагледа лик надбискупа Алојзија Степинца.

Мотив за настанак овог дела, како пишу сами аутори, јесте личност Алојзија Степинца, „контровверзна сама по себи, по улози коју је имала у историји, по својим фанатичним присталицама и опонентима, по месту које су јој историчари одредили у посматраном историјском периоду често и по томе што је са протоком времена, не случајно, постала симбол подела у политици и друштву и део накнадних и опасних митологизација које људе одређеног времена и простора, политичких, идеолошких и верских убеђења, животних процена и одлука, грешака и осмишљених потеза, убеђења и илузија, претварају у своју супротност“. Суочени са једностраним тумачењима прошлости, аутори су одлучили да испитају историјску улогу Степинца у годинама које су претходиле Другом светском рату.

Монографија је конципирана по тематско-хронолошком принципу кроз Уводне напомене, шеснаест поглавља (Клерикални програм за XX век; Политички програм за XX век; Ране године Алојзија Степинца (формирање); Први сукоби државе и цркве; Католичка акција; Проналажење себе – животни избор; Време диктатуре; Повратак у земљу и избор за надбискупа-коадјутора; Убиство Александра I Карађорђевића; Офанзивни наступ римокатоличке цркве; Трансформација режима и католизација друштвеног живота; Нова Католичка акција и католизација хрватског друштва; Конкордатска борба; Национално преуређење државе; Политички радикализми и надбискуп Степинац; Степинац и издисај државе) и Епилог.

2 Ljubodrag Dimić, Nikola S. Žutić, *Rimokatolički klerikalizam u Kraljevini Jugoslaviji: 1918–1941: prilozi za istoriju*, (Beograd, 1992); Nikola S. Žutić, *Kraljevina Jugoslavija i Vatikan: odnos jugoslovenske države i rimske crkve: 1918–1935*, (Beograd, 1994); Љубодраг Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији: 1918–1941*, I–III, (Beograd, 1997); Никола С. Жутић, *Ватикан, Србија и Југославија: 1853–1935*, (Beograd, 2008); Nikola Žutić, *Ideologija i vjerska politika nadbiskupa Stepinca u Jugoslaviji 1934–1946*, (Beograd, 2017) и др.

Структура књиге показује да се у овом случају не ради о класичној биографији. Аутор је у већој мери занимао историјски проблем клерикализма, друштвеног феномена чији је Алојзије Степинац био пројекат и део, него сама биографија надбискупа загребачког. Димић и Жутић истичу у први план још једну компоненту која их је занимала а то је „склоност надбискупа загребачког да свет буде дељен на ‘наш’ и ‘њихов’“, као одлика његове искључивости.

У складу са таквим опредељењем посебна пажња је посвећена: клерикализму Римокатоличке цркве и хрватској политичкој мисли као основном идеолошком оквиру унутар којег је стасавао цео нараштај којем је припадао и Алојзије Степинац; времену Првог светског рата и сукобима између РКЦ и југословенске државе који су започели након његовог окончања; делатности католичког покрета и Католичке акције у 20-им годинама XX века; детињству Алојзија Степинца и времену када је, одредивши се за свештеничку службу, направио свој животни избор; његовом боравку у Германикуму и школовању на папском универзитету Грегоријана у Риму и повратку у земљу; избору за надбискупа-коадјутора и догађајима који су тај избор пратили; периоду личне власти Александра Карађорђевића; понашању РКЦ у време атентата на монарха и ударима на државу који су након тога следили; трансформацији режима диктатуре и убрзаној католизацији хрватског друштва; односу надбискупа Степинца према Хрватској сељачкој странци и усташком покрету; настанку и делатности чисте Католичке акције; борби око конкордата и промени односа Степинца према држави; односу Ватикана, РКЦ и југословенске државе у предвечерје Другог светског рата; понашању надбискупа у време преврата 27. марта, шестоаприлског рата и првих дана окупације и поделе југословенске краљевине.

Код биографија као историографске врсте увек постоји ризик да аутор преувелича значај субјекта који истражује и да, фокусирајући се на живот појединца, заборави ширу историјску слику. Аутори ове монографије су због тога с правом сматрали да је неопходно разумети оптерећења простора са којег је личност потекла, искушења времена у којем је живела и клерикалну идеологију и циљеве институције којој је припадао. То је подразумевало потребу посматрања вишеслојног процеса дужег трајања и сложеног карактера унутар којег је на формирање појединаца и целих нараштаја свој печат остављала породица, школа, друштвено окружење и политика. Димић и Жутић напомињу да су хрватска политичка мисао и клерикализам дела Римокатоличке цркве пресудно одредили политичку и духовну климу времена у којем је Степинац одрастао, школовао се и обављао дужност надбискупа загребачког.

Кроз овакав приступ и обраду наведених тема, питања и проблема постаје много јаснија генеза начина размишљања клерикалног дела Римокатоличке цркве, као и корпус ставова које је Алојзије Степинац заступао према југословенској држави, српском народу, Српској православној цркви, идеологијама XX века (фашизам, комунизам, либерализам), модерности и модернизацији друштва, политичким странкама и друштвеним

покретима. На тај начин, међутим, како пишу аутори, постаје видљивија и историјска одговорност надбискупа загребачког и Римокатоличке цркве у Хрватској за догађаје који ће уследити након формирања Независне Државе Хрватске. Аутори истичу да историјско, друштвено, политичко, верско и културно окружење у којем појединац оставља свој историјски траг увек представља изазов, али да оно није неизбежност, већ само наметнута могућност која се може прихватити или, уз одређену цену, одбацити. У том контексту може се размишљати и о „чистој савјести“ Алојзија Степинца.

На крају, аутори закључују, на основу своје анализе, да ништа што се дешавало у априлу 1941. и касније а везано је за Степинчеву делатност није било изненађење. Постојало је, пишу они, више „путоказа“ које је надбискуп загребачки побио, трасирајући пут ка формирању независне хрватске државе (појачана клерикализација хрватског друштва; рад на рушењу југословенске државе; толерисање проуштакског програмског смера Католичке акције и друштава која су била под утицајем цркве; подршка екстремнијем делу хрватског националног покрета, реализација идеје о планској колонизацији Босне и Херцеговине као хрватске и католичке земље; амнестирање идеја и акција усташког покрета; формирање свести „да је живот Срба и Хрвата у једној држави немогућ“, а „распад Југославије неминовност“ итд.). Димић и Жутић истичу и чињеницу да је Степинац тражио за „своју државу и народ“ благослов папе годину дана пре Априлског рата. Они даље наглашавају да је несумњиво у вредносном систему надбискупа загребачког хрватска држава представљала једну од највећих вредности. У име те „вредности“, Римокатоличка црква и надбискуп ћуте о природи успостављеног усташког поретка, који је био дубоко супротан хришћанском моралу. Алојзије Степинац спорадично критикује усташку државу у страху за њено очување, али је никада не одбацује. „Верује да ће та творевина иако израз новог нацистичког поретка (антипоретка) у ратом захваћеној Европи, 'надживети' време 'орочено' његовим трајањем и с временом добити нове садржаје (...) Надбискуп Степинац није имао снаге да призна да је 'етничко преуређење простора', а пре света геноцид над Србима, био само најапсурднији израз једног програма (пројекта, државне политике) који је грађен и дограђиван деценијама и у којем је Римокатоличка црква у Хрватској, на чијем је челу био, здушно партиципирала. У саме темеље хрватске државе била је 'уздана' национална и верска искључивост према другоме, систематично подстицана србофобија, укореењена ксенофобија. Био је потребан само – историјски контекст у којем ће све наведено 'проговорити'. Када је тај тренутак дошао надбискупа Степинца је занимала само његова Црква, његов народ и његова држава. Све друго је било само 'пригодна прилика' за реализацију одраније постојећих планова.“

Монографија је опремљена научним апаратом, опсежном библиографијом и регистром. Добро истраживачки утемељена, ова систематична и аргументована студија ће бити од интереса како истраживачима који се баве историјом међуратне југословенске државе, односима државе и Римокатоличке цркве, клерикализмом, питањем конкордата, ликом и делом надбискупа/кардинала Алојзија Степинца, тако и широкој јавности. Она до-

носи нове појединости о њему, али што је много битније, објашњава окружење и време у коме је његова појава била могућа.

Радмила РАДИЋ

Enes S. Omerović.
Nacionalne manjine u Bosni i Hercegovini (1918–1941).
Sarajevo: Institut za istoriju Univerziteta u Sarajevu, 2019, 424.

У вишенационалној Босни и Херцеговини националне мањине тј. они који нису припадали ниједном од три најбројнија народа никад нису представљали бројчано значајан део босанскохерцеговачког становништва, али упркос томе нису били ни безначајни у историјском, привредном и културном развоју земље. У складу са тим, мањине су нашле своје место и у босанскохерцеговачкој и некадашњој југословенској историографији. Међутим, како је и Енес Омеровић приметио, раније је писано или о припадницима једне мањине на простору целе Југославије или о свим мањинама на некој мањој територији. Његов рад је први који покушава да обради питање положаја свих националних мањина у Босни и Херцеговини између два светска рата. Књига која је пред нама представља његову докторску тезу одбраћену на Универзитету у Сарајеву и састоји се од девет тематских делова подељених у потпоглавља, а за њима следи библиографија, као и табеларни прикази пописа становништва 1910, 1921. и 1931, графикани („пите“) и регистри личних и географских имена.

У Уводу (11–22) аутор констатује шта је до сада писано на тему националних мањина у Босни и Херцеговини и југословенског контекста тог питања. Добро познајући и уважавајући радове својих претходника, Омеровић у овом делу књиге указује на то да ће се његов рад ипак првенствено темељити на изворној грађи – како архивској тако и објављеној, а да ће принцип излагања бити тематско-хронолошки. Треба рећи да аутор током целог текста остаје веран овако најављеној методологији.

У првом поглављу (23–42) аутор се подробно бави питањем дефиниције националних мањина, будући да, како исправно примећује, не постоји једна, општеважећа и од свих прихваћена дефиниција. Иако није желео да пошто-пото и он да „своју“ дефиницију тог појма, после излагања историјско-теоретске позадине проблема и разматрања елемената које су ранији аутори сматрали за неопходне да би се нека група људи на одређеној територији сматрала националном мањином, Омеровић на крају у основи прихвата дефиницију Жила Дешена која је настала под окриљем Уједињених нација. Потом то конкретизује најављујући да ће се у свом раду бавити како мањинама које су биле заштићене међународним споразумима, тј. којима је др-